

LENKA HOŘINKOVÁ KOUŘILOVÁ

PELIKÁNOVA REFLEXE HOPPEOVA DÍLA

Podle Roberta Konečného, jenž se ve své práci *Vladimír Hoppe. Příspěvek k historii a kritice iracionalismu* důkladně zabýval nejen Hoppeovým dílem samotným, nýbrž také jeho postavením v českém filosofickém myšlení, si není třeba všítat Hoppeova vztahu k Ferdinandu Pelikánovi. Toto Konečného stanovisko vycházelo z faktu, že Hoppe citoval Pelikána „všeho všude jen dvakrát“.¹ Ačkoli Hoppe podpíral „Pelikánův“ *Ruch filosofický* svými příspěvky, nebylo podle Konečného nic, co by tyto dva muže spojovalo. Konečný charakterizoval Pelikána na rozdíl od Hoppeho, který podle něj byl filosofem, jako plytkého a řadil jej spíše mezi historiky filosofie.² Absence blízkosti či příbuznosti názorů obou filosofů je až na malé výjimky zvláště zarážející při sledování jejich společných výchozích filosofických vzorů a směrů (např. Renouvier, Boutroux, Bergson, pokantovská filosofie, pragmatismus a intuitivní realismus Nikolaje Losského). Pojdme tedy nahlédnout do stránek *Ruchu filosofického*, abychom se tímto zprostředkovaným způsobem seznámili s Pelikánovou reflexí, potažmo kritikou Hoppeova díla.

Ferdinand Pelikán považoval Vladimíra Hoppeho především za jednoho z nejlepších představitelů českého novo-idealismu³ a rovněž za jednoho z nejzasvěcenějších znalců Kantova díla u nás.⁴ Podle Pelikána se Hoppeho filosofie vyznačuje dualismem světa smyslového a nadsmyslového, světa

¹ R. Konečný, *Vladimír Hoppe. Příspěvek k historii a kritice iracionalismu*, Brno: UJEP 1970, s. 144.

² Srov. R. Konečný, *Vladimír Hoppe...*, s. 145.

³ Srov. F. Pelikán, Vladimír Hoppe mrtev, *Ruch filosofický* 9, 1931/1932, s. 97.

⁴ Srov. F. Pelikán (rec.), Vladimír Hoppe: Přirozené a duchovní základy světa a života, *Ruch filosofický* 5, 1925, s. 115. F. Pelikán (rec.), Vladimír Hoppe: Úvod do intuitivní a kontemplační filosofie, *Ruch filosofický* 8, 1929, s. 105.

těla a ducha, k němuž byl inspirován právě Kantem. S dualismem světu v kantovském duchu koresponduje dualismus osobností. Vedle osobnosti empirické, jež je naprosto determinovaná, existuje osobnost pomyslná, osobnost vyššího řádu. Podobně jako existují dvě osobnosti, existují podle Hoppeho rovněž dva řády poznání. První z nich se omezuje pouze na relace, zatímco druhému je podrobena říše hodnot a nadsmyslových idejí. Pelikán proto také mj. označil Hoppeovu filosofii za filosofii hodnotovou. Kantův systém je podle Pelikána jedním z hlavních pramenů Hoppeova filosofování. „*Z Kanta také čerpá svůj centrální pojem, zpoila vědecký, zpoila náboženský, transcendentálního citu.*“⁵ Pelikán však nemůže přijmout Hoppeův termín „transcendentální cit“, neboť tento intelektualistický apriorní pojem nelze spojovat s citem. Podle Pelikána si v tomto případě Hoppe protičeří, když sám klade abstraktní svět hodnot, ve kterém sídlí Kantovy předzkušennosti a apriorní pojmy, výše než citové prvky naší osobnosti, a poté používá slovní spojení „transcendentální cit“. Na druhé straně je ovšem nutno poznamenat, že Hoppe v citu viděl nejen afektivní prvek naší osobnosti, nýbrž i podvědomou a nadvědomou předzkušennostní podstatu našeho ducha. Hoppe se rovněž domníval, že cit nelze oddělovat od myšlenky, že tudíž každá myšlenka je vybudována na citovém podkladě. Podle Pelikána považoval Hoppe právě za vrchol francouzské psychologie (Ribot, Godfernaux), kterou mj. cení výš než německou psychologii, že pokládá rozum a cit za konsubstanciální.⁶

Podle Pelikána vykazuje Hoppeův filosofický vývoj záviděníhodnou pevnou linii od počátku jeho myšlení. Pelikán ve svém referátu o Hoppeově knize *Úvod do intuitivní a kontemplativní filosofie* poznamenává: „*Jeho disertační práce vyšla pod titulem Podstata, dosah a hodnota přírodovědeckého poznání*“ r. 1914, pochází však vlastně již z r. 1907.“⁷ Z této poznámky je zřejmé, že Pelikán Hoppeovu disertační práci nikdy neviděl. Jinak by musel dojít k závěru, že práci *Podstata, dosah a hodnota přírodovědeckého poznání* je možno chápat maximálně jako tematicky prohloubenou disertaci, nikoli však jako totožnou práci poprvé vydanou tiskem. Přesto však Pelikán dobře odkrývá jádro práce *Podstata, dosah a hodnota přírodovědeckého poznání*. Hoppe se v ní věnuje především psychické podstatě poznání, odhaluje antropomorfní povahu vědeckých faktů a fiktivní a aproximativní povahu vědeckých teorií. Pelikán se domnívá, že ačkoli Hoppe anticipuje některé závěry pragmatistů o instrumentální povaze našeho poznání, neupadl do skepticizmu a relativizmu, které jsou podle něj pragmatistům z nej-

⁵ F. Pelikán (rec.), Vladimír Hoppe: *Úvod do intuitivní...*, s. 106.

⁶ *Tamtéž*, s. 107.

⁷ *Tamtéž*, s. 104.

větší části vlastní.⁸ Zároveň Pelikán vyzvedl Hoppeovo uznávání lidských ideálů a potřeb, které dodávají nejen vědeckému poznání, nýbrž i poznání vůbec dosah a hodnotu. Další mezník v Hoppeově filosofickém vývoji vidí Pelikán v práci *Příroda a věda: noetika přírodních věd*, která rozvíjí teorie obsažené v práci *Podstata, dosah a hodnota přírodovědeckého poznání*.

Pelikán ve své reflexi Hoppeovy filosofie zaznamenal další její vzory, jakými byli např. Platón, Plótinos, Spinoza, Schopenhauer, Hartmann, novokantovci a jiní „ctitelé absolutna“ (od Lao-c’e, Buddyho, přes středověké mystiky až po nejmodernější myslitele).⁹ Pelikán velmi vyzvedl Hoppeův zájem o Plótina. Na oddíl v monografii *Přirozené a duchovní základy světa a života*, který Hoppe věnoval Plótinovi, nahlížel Pelikán jako na první souborné cenné pojednání o Plótinově filosofii vydané u nás. Obdobně se mu jevilo i Hoppeovo zpracování Spinozovy filosofie. Naopak nedostatky shledal v Hoppeově pojetí Platóna.¹⁰ Pelikán se domníval, že naprostý nedostatek kritičnosti Hoppeho vůči Platónovi byl způsoben Stewartovou knihou *The Myths of Plato* (1905), již byl zcela ovlivněn. Podle Pelikána Stewartova kniha svedla Hoppeho k tomu, že pokládal Platónovy mýty za jádro jeho učení a že považoval ideje za existence před jejich vtělením v jednotlivá individua. Pelikán však měl za to, že Platón mluvil o mýtech velmi opatrně a užíval je pouze v rámci přesvědčování auditoria. Pelikán rovněž považoval Hoppeův závěr o Platónově přímé intuici nadsmyslna a jeho ultrarealismus za příliš smělý. Podle Pelikána byl Platón příliš matematikem a logikem, než aby se dal strhnout k nekritické víře v existenci idejí před vtělením. Ačkoli Pelikán poukazuje na Hoppeovu nekritičnost vůči Stewartově knize, sám nesoudně podléhá interpretaci Platóna v díle A. E. Taylora *Plato*, vydaném v Londýně roku 1922.¹¹ Taylor vysvětluje Platónovu teorii idejí čistě aristotelovskými, to znamená, že jde o logické učení o významu všeobecných vět. Platónovo učení se tak Taylorovi jeví nikoli jako idealismus, nýbrž jako pojmový realismus. Taylor vnímá Platóna jako předchůdce moderní logistiky, který chápe své ideje jako pojmy – třídy. Pravý pramen Platónovy teorie idejí tak Taylor podle Pelikána nachází v matematice. Pelikán ovšem nezůstal při interpretaci Platóna pouze u Taylora, nýbrž se inspiroval u dalších autorů, např. Julia Stenzela, kterého považoval za platónského badatele, jenž „*má nejspíše pravdu*“.¹² Julius Stenzel rozlišoval u Platónovy ideje dvě fáze. Jednak chápal Ideu-Eidos jako Sókratovskou ctnost – fáze etická a jednak jako všeobecný rodový pojem – fáze dialektická. Dialektika

⁸ *Tamtéž*, s. 106.

⁹ Srov. F. Pelikán, Vladimír Hoppe mrtev..., s. 98.

¹⁰ Srov. F. Pelikán (rec.), Vladimír Hoppe: *Přirozené a duchovní základy...*, s. 116.

¹¹ Srov. F. Pelikán, *Platonova theorie Idejí*, vl. nákl., ca 1940, 21 s.

¹² *Tamtéž*, s. 3–4.

je v tomto případě chápána jako nová věda o idejích, kde ideje jsou pojmy, nástroje ke zpracování věcí, které nesídlí mimo smyslový svět. Pelikán vnímal Platóna jako praktického plnokrevného Řeka a při hájení tohoto pojetí si bral za svědka i Františka Novotného. Aby Pelikán potvrdil svůj názor, obrátil se dokonce k Jamesovi Frazerovi, pozitivismem ovlivněnému antropologovi, a jeho dílu *The growth of Plato's ideal theory*. Pro Frazera byl Platón především logikem, který přestal sledovat fenomény, a v tomto ohledu dával Frazer nepokrytě přednost Lockemu před Platónem. Ovšem Pelikán není v této problematice zcela jednostranný a je třeba mu přiznat zaujetí i pro chápání idejí jako předmětů intuitivního poznání. Toto Pelikánovo chápání idejí jako předmětů intuice vycházelo z vnímání Platóna nejen jako vědce, nýbrž i jedinečného umělce. Přičemž Pelikán poukazyval na to, že Platónovo poznání se pohybuje nejen v „*pracně získávaných rodových pojmech*“, ale i v „*prudkých, náhlých intuicích (synopsis)*“.¹³ V tomto smyslu je podle Pelikána intuicí i Eros – pud, který vrcholí ve filosofickém Erotu, jehož cestu vylíčil Platón v dialogu *Symposion*. Další vývoj teorie idejí jako předmětů intuice našel Pelikán v 7. Platónově *Listě*. Platón zde podle Pelikána podal přílehlavý popis intuitivního poznání, jež popsal jako nevědomý pochod tvoření, podobný uměleckému poznání, stojící nade všemi logickými pochody a nad vědomým usuzováním. Intuice ve smyslu ideje může uvést vědecké poznání na novou cestu svou náhlostí a nečekaností, které jsou tak schopny v jediném pohledu přehlédnout řadu fakt. Paradoxem zůstává, že ačkoli Pelikán „napadl“ Hoppeho za jeho chápání idejí jako jádra Platónova učení, sám hovořil o Platónovi takto: „*Ve středu jeho žhavé osobnosti stojí ovšem nesmírná láska a touha po věčnosti, po věčných neměnných formách, po onom neopětovatelném a nenapodobitelném, originálním aktu, který zanechává trvalou pečeť v kosmu duchovním.*“¹⁴

Další kritická poznámka z Pelikánova pera na Hoppeovu adresu se týkala přecenění Freudovy psychoanalýzy a školy Couého a Badouina. Pelikánovy výtky směřovaly rovněž k Hoppeovu podceňování rozumového poznání. Pelikánovi se zdálo, že Hoppe viděl vlastní skutečnost pouze v nitru a že dával přednost mystikovi před „obyčejným“ člověkem. Podle Pelikána se tak Hoppe dostal do úplného iluzionismu odtrženého od života. A podobně viděl i jeho představy o založení „Akademie duchovního života“, jejímž cílem bylo obnovit intuitivní schopnost duchovního života. A za stejně nereálné považoval Pelikán vyvinutí „Ligy duchovního míru“ a „Ligy národů“, které měly spolupůsobit při zavádění míru a pořádku.

13 *Tamtéž*, s. 17.

14 *Tamtéž*, s. 1.

Podle výše nastíněných Pelikánových výtek se může zdát, že Hoppeovu filosofii spíše kritizoval, než přijímal. Přesto se najdou mezi těmito dvěma reprezentanty mladší filosofické generace, seskupené kolem *Ruchu filosofického*, některé styčné body. Pelikán například souhlasil s Hoppeovou snahou neustále zdůrazňovat vnitřní duchovní život a rozšiřovat učení o intuíci, i když se podle něj tyto snahy mohou dít, aniž by to bylo na úkor překonání empirismu. Pelikán věnoval intuíci pozornost ve své přednášce, která vyšla tiskem roku 1921 pod názvem *O intuíci*.¹⁵ Pelikán hovořil o intuíci jako o zkušebním kamenu idealismu. Podle něj pozitivista nikdy neuzná intuíci, stejně tak jako neuznává vliv osobnosti v poznání. Pozitivistické pojetí intuíce se podle Pelikána pohybuje v termínech „staré spiritualistické metafyziky“.¹⁶ Přestože Pelikán chápe intuíci jako něco, co stojí na samých hranicích iracionality, nadsmyslna a nevědomí, stále se jedná o lidské poznání, i když poznání vyššího řádu. Intuíce je pro Pelikána absolutním ztotožněním se s nazíraným předmětem, jenž nechápeme pouze pojmově, diskursivně, nýbrž ve všech vztazích. „*Intuíce jest dokonalá znalost zbožňovaného předmětu ať už láskou smyslnou či nadsmyslnou. V ní ztrácíme své individuální vědomí, abychom splynuli s Celkem, v ní dosahujeme nejvyššího stupně poznání intelektu nedostupného, v ní pronikáme předmět své sympatie, své lásky do té míry, že v něm mizíme, že mizí i on, že duše ocitá se daleko za ním, v Absolutnu, v Bohu.*“¹⁷ Intuíce ovšem podle Pelikána není jen poznáním, ale zároveň i akcí, výkonem, je aktem teorie i praxe, rozum v ní poznává i jedná zároveň. Pelikán se tedy v první řadě snažil o popis intuíce, neboť podle něj není možné ji pro její konkrétnost definovat. Kromě toho se ji pokoušel přiblížit pomocí exkurzu do historie různých pojetí intuíce. Nakonec se přece jen jistého definování intuíce nevzdal a pokusil se alespoň vystihnout hlavní rysy a znaky tohoto pojmu. Za prvé o intuíci hovořil jako o „zintelektualizovaném“ či „zrozumělém“ instinktu,¹⁸ k čemuž byl zcela evidentně inspirován Bergsonem, jenž chápal intuíci jako instinkt sebe sama vědomý. Za druhé se intuíci snažil objasnit pomocí analýzy „aktu“ intuíce. Prvním jejím projevem je možnost negace, odporu – rozloučení se s dosavadní metodou myšlení, dosavadní tradicí. Druhým projevem intuíce je vnikání do „nitra“ předmětu, někdy až za něj. V tomto aktu intuíce usiluje o pochopení věcí, vlastností, činností a vztahů celkově. Což ji naprosto odlišuje od pojmu, který je vždy relativní a pojímá jen jednu část předmětu. Třetím rysem intuíce je její konkrétnost, indivi-

15 F. Pelikán, *O intuíci*, Praha: B. Kočí, 1921, 23 s.

16 Srov. *tamtéž*, s. 3.

17 *Tamtéž*, s. 4.

18 *Tamtéž*, s. 12.

duálnost. Konkrétní zde stojí ve významu plnosti obsahu, nikoli jeho abstraktního vyprázdnění. Čtvrtý znak intuice je charakterizován sporem, zda se jedná o instinkt, či cit. Hlavní rys intuice, vedle výše vylíčených znaků skrze její projevy, pak podle Pelikána spočívá v jejím negativním úkolu, tj. poukazovat na nedostatečnost intelektu a místo něj prozatím předkládat něco vágního. V posledku má intuice dávat impuls k ohromnému přerodu celé naší osobnosti. Je to nový opěrný bod, nové východisko, „*primum movens*“¹⁹ dějin.

Intuice nemusí být podle Pelikána jen mystická, nýbrž může být nástrojem vědeckého poznání, a tak ji na počátku svého filosofického vývoje chápal i Hoppe. Avšak podle Pelikána přešla intuice v posledních letech Hoppeova života v mystickou kontemplaci a stala se tichou, pasivní modlitbou.²⁰ Podobně podle Pelikána i estetické a náboženské zážitky sice náleží k vyšší duchovní vrstvě, ovšem není třeba je odtrhovat od smyslů a vášní. A s čím byl Pelikán s Hoppem více než za jedno, byl „integrální mysticismus“,²¹ který byl podle něj zdravou reakcí na přílišný pozitivismus a realismus. Jádro Hoppeova mysticismu a spiritualismu viděl Pelikán v monografii *Přirodní a duchovní základy světa a života*. V prvních pracích měl podle Pelikána Hoppeův idealismus konkrétnější podobu, zatímco ve spise *Přirodní a duchovní základy světa a života* se uchyluje zcela ke „světelné metafyzice“. Jestliže má antická mystika, zejména Plátónova mystika, ještě naturalistický ráz a je zatížena askezi skomírajícího starověku, je podle Pelikána křesťanská mystika, resp. křesťanské sjednocení s Bohem, stadiem bohočlověka. Bohočlověkem je ukončen vývoj člověka, je to stadium, ve kterém se sloučí iracionální božský princip s racionálním lidským principem. Hoppe tedy přesně odlišuje mysticismus duchovní od mysticismu naturalistického. Podle Pelikána Hoppeovi nestačí ani pokantovský idealismus, i když Fichte podle něj opustil etický idealismus a pod vlivem Schleiermachera se stal ve své poslední fázi mystikem. A i když u Schellinga nalézá mystický panteismus nevědomého a u Hegela racionální mystiku, resp. mystiku racionalismu, hledá Hoppe dál. U Ernesta Seillièra nachází dělení mysticismu na čtyři druhy, avšak i ty nakonec Hoppe klasifikuje jako naturalistické.

Spis *Duchovní obrození jako základ obnovení světa* považoval Pelikán za významný počin exkluzivního, dovnitř obráceného člověka, za výraz jeho potřeby a snahy řešit také otázku sociální. Podle Pelikána řešil Hoppe sociální problém v duchu křesťanského socialismu, tedy duchovním obrozením málo komu přístupným. Všelékem na hospodářskou světovou

19 Srov. *tamtéž*, s. 17.

20 Srov. F. Pelikán, Vladimír Hoppe mrtev..., s. 97.

21 Srov. F. Pelikán (rec.), Vladimír Hoppe: Přirozené a duchovní základy..., s. 117.

krizi je Hoppemu duchovní bratrství, potřeba nikoli lépe rozdělit stávající hmotné statky, nýbrž vytvářet statky nové, a to duchovní. Podle Pelikána to však neznamená či nemusí znamenat jakýsi druh askeze a obrácení se k záhrobnímu životu, nýbrž jde o vytrvalou činnost usilující o založení toho duchovního bratrství, o němž snili i čeští reformátoři, Tolstoj či sociální utopisté na počátku 19. století. „Hoppe jako málokdo u nás předvídal zduchovnění socialismu a šel k němu svou vlastní cestou.“²² Ovšem na druhé straně Hoppeovo chápání hmotných statků jako pouhého doprovodu duševních statků Pelikán vnímal jako přepjatý dualismus mezi hmotou a duchem, který se nakonec redukuje na nihilismus ducha.²³ Ačkoli Hoppeovo zduchovnění sociálních problémů Pelikán doporučoval jako protílék na přílišný materialismus, vedlo podle něj k úplnému popření tohoto světa. Materialismus však podle Pelikána nemusí být jen naturalistický, nýbrž jej lze antropomorfizovat a dát mu dynamičtější formu, jak to podle něj učinil Schopenhauer. „Konečně marxistická ideologie vyvinula se z Hegelova spiritualismu a její otcové Marx a Feuerbach jsou levobočky Heglovými.“²⁴

Hoppeovu práci *Úvod do intuitivní a kontemplativní filosofie* hodnotil Pelikán jako prohloubení jeho učení o intuici, o osobnosti, a to nejen u Kanta, ale i v moderní, zejména francouzské psychologii. Zároveň se ovšem pozastavuje nad tím, že ačkoli monografie rozebírá otázky převážně psychologické a noetické, ocitá se jaksí na pomezí posledních věcí člověka, tedy řeší spíše problémy eschatologické.

Pelikán posléze chválil Hoppeův zdravý a solidní filosofický základ, který se opíral o jedinečný historický materiál, a dále jeho práci, která kladla velký důraz na detail. „*Tento tichý, samotu a přírodu milující mystik věnoval celý svůj plodný život studiu filosofie a exaktních věd, sepisování rozsáhlých a pro naši literaturu stěžejních děl, hluboce promyšlených a umně budovaných, plných vědeckých faktů a nesmírné literatury, která budila úžas a obdiv i jeho odpůrců.*“²⁵

22 F. Pelikán, Vladimír Hoppe mrtev..., s. 99.

23 Srov. F. Pelikán (rec.), Vladimír Hoppe: *Úvod do intuitivní...*, s. 106.

24 *Tamtéž*, s. 106.

25 F. Pelikán, Vladimír Hoppe mrtev..., s. 97.

PELIKAN'S REFLECTION OF HOPPE'S WORK

This article presents how Pelikan reflected Hoppe's work in *Ruch filosofický*. Pelikan dealt with Hoppe's philosophical development and simultaneously noticed philosophers that were inspiring for Hoppe's philosophy. Pelikan appraised the significance of Hoppe's work in Czech philosophical thinking of the first half of the twentieth century and his accent of spiritual life. Pelikan agreed with Hoppe's extension of the doctrine of intuition although his conception of intuition was different from Hoppe.

Katedra filozofie
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
Arna Nováka 1
602 00 Brno

LENKA HOŘÍNKOVÁ KOUŘILOVÁ